

GRAIURILE ROMÂNEȘTI DE LA SUD-VEST DE TIMIȘOARA - PRIVIRE GENERALĂ

Mirela Zamalia DANCIU

Structura dialectală a dacoromânei, cauzele, precum și vechimea ariilor dialectale, este o chestiune mult discutată de cercetători. Cei mai mulți susțin că pe teritoriul țării noastre s-ar vorbi subdialectele: muntean, moldovean, crișean, maramureșean și bănățean.

Graiurile cercetate aparțin subdialectului bănățean, cel mai individualizat subdialect dintre subdiviziunile spațiale ale dacoromânei, caracterizat atât prin conservarea unor arhaisme care s-au pierdut în celelalte graiuri, cât și prin fenomene mai noi, datorate fie unor tendințe interne, fie influențelor externe.

Subdialectul bănățean se vorbește în partea de sud-vest a teritoriului dacoromân, dar graiuri de tip bănățean se vorbesc și în Banatul iugoslav. A fost identificat ca varietate teritorială fundamentală în primele studii privind repartiția dialectală a dacoromânei (G. Weigand, *Der Banater Dialekt*; S. Pușcariu, LR, I, *Privire generală*) și recunoscut ca unitate dialectală bine determinată în cercetările ulterioare (E. Petrovici, *Repartiția graiurilor dacoromâne pe baza ALR*; R. Todoran, *Cu privire la repartiția graiurilor dacoromâne*; G. Ivănescu, ILR), făcând parte din grupul nordic.

Unele izoglose ale fenomenelor caracteristice graiurilor dacoromâne de tip nordic și celor de tip sudic traversează Banatul de la est la vest sau, uneori, de la nord-est la sud-vest, împărțind teritoriul lingvistic bănățean în două arii, diferite în ce privește mărimea, contribuind astfel la individualizarea celor

două grupuri mari de graiuri: graiuri bănățene de nord și, respectiv, graiuri bănățene de sud (V. Frățilă, *Probleme de dialectologie*; V. Țâra, *Despre structura dialectală a dacoromânei*; I. Faiciuc, *Graiurile din N-V Banatului. Consonantismul*).

În graiurile din jumătatea de nord a Banatului se pot distinge, de asemenea, două subdiviziuni mai mari: graiurile nord-est-bănățene (N. Mocanu, *Riu, friu, briu, griu etc. Răspândirea actuală în graiurile bănățene*) având atât unele trăsături proprii, cât și particularități comune cu graiurile din S-V Transilvaniei și din S-E Crișanei și graiurile nord-vest-bănățene, situate în zona subcolinară și a câmpiei joase din nord-vestul Banatului (cf. și TDR).

Graiurile românești de la sud-vest de Timișoara, între care se numără și cele cercetate de noi, se încadrează în aria celor nord-vest-bănățene de la sud de Bega și prezintă aproape toate caracteristicile atribuite subdialectului bănățean, dar și unele proprii.

Vom regăsi deci în graiurile românești de la sud-vest de Timișoara majoritatea particularităților ce se atribuie obișnuit subdialectului bănățean, având unele caracteristici comune cu graiurile bănățene de sud, de sud-vest, de est și de nord-est.

În fonetică:

- stadiul mai vechi de evoluție a unui *a* neaccentuat în cuvinte moștenite: *blăstămá*, *părⁱék^lě*, *părⁱěcě*, *răđica*; în împrumuturi: *năcáz*, *năr^uóc*, *ostáni*; în formații românești vechi: *mulțami*;
- *i* nesincopat în: *pⁱérină*, *điriěpt*, *îndiriěpt*;
- *i* inițial păstrat în: *îmbļu*, *împlu*, *înflu*, *întru*;
- *u* etimologic conservat în formele verbului *a se descúlța*: *mă dăscúlț*, *că dăscúlț*, *să dăscúlțá*, *ně dăsculțám*, *vă dăsculțát*, *să dăsculțá*;

- *u* etimologic (< *o* neaccentuat) conservat în formele verbului *a dormi*: *durmím, durmít, am durmít, durmínd*; în *plumín, plumín*, în verbele *a surupá, sufulcá* „sufleca”;
- grupul consonantic *mn* păstrat în *scamn*;
- *ń* (< *n* lat. + *e, i* în hiat, *i* flexionar, și din împrumuturi) păstrat în: *călcín, înçuínát, cúńě, tāmíně, ríně, -on, iěpuruón*;
- sunetul *đ* conservat în elemente de continuitate: *mínd, grumád, prínd, búđá, ríndá, máđăriě, frúndá*;
- dentalele urmate de vocale anterioare africativizate în cuvinte precum: *ćínăr, lápćě, fráćě, frúńćě, víđěm, víěrdě, príńde*.

Dintre particularitățile fonetice care nu se întâlnesc la nord de Bega sau apar doar insular, sporadic, fără să formeze arii consistente, se pot aminti:

- *ă* > *o* în *rogoșít, cotrínță*, pentru *răgoșít, cătrínță* (la nord de Bega);
- *o* > *uá* în *Đuárđe* „Gheorghe” pentru *Đórdě* (la nord);
- accentul în *(h)áripă* pentru *harípă, ariápă* (la nord);
- accentul în *păsáre, păsáră*, forme specifice acestor graiuri, pentru *pásăre* (în celelalte graiuri bănațene);
- conservarea lui *r* etimologic în prepoziția *pră*, în *feriástră, curástră*, față de *pă, feriástă, curástă*;
- *r* moale în *tăriță*;
- durificarea unor consoane: *m* în *mormínț* pentru *mormínț* (în nord); *b* în *bátă* pentru *bátă* (în nord); *r* în *să întrăbîě* pentru *să întrébiě* (în nord), în prefixul *pră-*, în *prăfríptă* pentru *prefríptă* (în nord),

- în *să vidărădă*; *t* în *școpătăd* pentru *școpătéd* (în nord); *n* în *să săninădă*;
- velara muiată *kʰ* în *pușkʰ*, *uikʰ* pentru *pușc* „puști”, *uış* (*uici*, pluralul lui *uică* „unchi”);
 - varianta *fănină*, față de *făină* (la nord);
 - bilabiala *b* cu reflex moale în forma *bărbăț* pentru *bărbăt* în celelalte graiuri;
 - varianta *skip* „scuip” pentru *skípij* (la nord de Bega);
 - *č* nefricativizat în *čochéșčé*;
 - *v* dur în *văspárł* „viespe”;
 - sinereza în *mășcón* pentru *mășciunón* (la nord de Timiș), fenomen caracteristic graiurilor sud-bănățene;
 - consonantizarea lui *u* în *capt* „caut”, fenomen specific ariei dintre Timiș și Bârzava;
 - diftongul *ia* < *ea* în *colășă*.

În morfologie:

- flectivul *eauă* (< lat. *ella*) păstrat în cazul unor substantive precum: *stăuă*, *măsăuă*, *cățăuă*, extins și la: *năuă*, *curăuă*;
- genul feminin al unor substantive care, în limba literară sau în alte graiuri, au alt gen: *flúieră*, *răkíie*;
- forme de singular refăcute: *okiét*, *părét* (*o cădút un părét*);
- frecvența tuturor modalităților de realizare a cazurilor oblice: genitivul format atât analitic (cu ajutorul prepozițiilor *de*, *la* și *de la*, precum și cu ajutorul articolului proclitic *lu*: *în vîrv dă muncé*, *în făța la căsă*, *sîta dă la muără*, *părînti lu fătă*), cât și sintetic: *pomána porcului*, *săptămîna núnțî*; dativul

exprimat prin procedee analitice, cu ajutorul prepozițiilor *la*, *către* + Ac., sau cu ajutorul articolului proclitic *lu* + N.: *să dă túrtă la vešíně, spúně cǎtrǎ mině, ĭ-o dat lu fǎtǎ*;

- clasa adjectivului îmbogățită cu unele adjective invariabile: *bráun, lila, vĭnăt-viěrdě*;
- pronumele nehotărâte specifice, precum compusele: *măcaršíne, măcarsé, šĭněgódě, šègóde*, locuțiunea pronominală *tot natu*;
- unele verbe aparțin altor conjugări: *a scria, a trebuia, a mirosa, a rămânea*;
- verbul *a fi* cu un mod aparte de conjugare la indicativ prezent: *io mi-s, noi ni-s, voi vi-s, ĭestǎ, ĭĭ, ĭs*;
- mobilitatea lui *v* inițial din forma auxiliarului la viitor: *m-oĭ dušě, ĭ-om ĭntǎlnĭ, tu-ĭ vi da*;
- existența la verb a categoriei gramaticale a aspectului, realizat cu ajutorul prefixelor *do-*, *pro-* (*pre-*, *preo-*) și *zǎ-*: *am domĭncat, am dogǎtat, m-o pròntórs bǫala, (rǎchie) prǎfriptǎ, a (se) zǎuita, a zogoni (< zǎgoni)*.

Studierea **lexicului**, prin bogăția și varietatea materialului, ridică probleme speciale în ceea ce privește componența sub raport etimologic, precum și în ceea ce privește repartizarea geografică a elementelor lexicale.

Fiind vorba de un grai prin excelență conservator, se întâlnesc numeroase arhaisme lexicale: *ai* „usturoi” (< lat. *alium*), *anțărț* “acum doi ani” (< lat. *anno tertio*), *a cure* “a alerga” (< lat. *currere*), *foale* “burtă” (< lat. *follis*), *neauǎ* “zăpadă” (< lat. *nix, nivem*), *hoarǎ* “orătănii” (< lat. *ovaria*), *păcurar* “cioban” (< lat. *pecorarius*).

Prezența elementelor lexicale sârbocroate în graiurile de la sud-vest de Timișoara, inexistente sau slab reprezentate în celelalte graiuri dacoromâne, este rezultatul poziției geografice, precum și al raporturilor lingvistice româno-sârbocroate favorizate de mișcări de populație, în special prin așezarea unor comunități sârbești în Banat.

Astfel, întâlnim termeni precum: *avlie* “curte” (< scr. *avlija*), *buiede* “buruiiană” (< scr. *bujad*), *căpară* “aconto” (< scr. *kapara*), *divăr* “vornicel” (< scr. *dever*), *gost* “musafir” (< scr. *gost*), *marvă* “vită, animal” (< scr. *marva*), *podrum* “beci” (< scr. *podrum*), *răchie* “țuică” (< scr. *rakija*), *slastă* “mâncare de dulce” (< scr. *slast*).

Influența limbii maghiare a fost mult mai slabă decât asupra graiurilor transcarpatice, deoarece stăpânirea maghiară în Banat nu a avut aceeași durată și intensitate ca în Transilvania. Majoritatea cuvintelor de origine maghiară se întâlnesc în graiurile vorbite în Transilvania și, prin urmare, nu sunt semnificative pentru caracterizarea acestor graiuri. Sunt întâlniți termeni precum: *boactăr* „paznic” (< magh. *bakter*), *firiz* “fierăstrău” (< magh. *fűrez*), *hibă* „defect” (< magh. *hiba*), *piparcă* „ardei” (< magh. *paprika*), *șcățulă* „cutie” (< magh. *skatulya*), *șogor* „cumnat” (< magh. *sogor*), *țidulă* „bilet” (< magh. *cedula*), *uiagă* „sticlă” (< magh. *űveg*).

Datorită colonizărilor ce au avut loc în sec. al XVIII-lea cu populație germană din toate regiunile Germaniei, dar mai ales din sudul și vestul ei, din Alsacia și Lorena, influența germană își face simțită prezența în domeniul culturii materiale, comerț, obiecte de uz casnic, armată, precum și în alte domenii: *credenț* „dulap de bucătărie” (< germ.-austr. *Kredenz*), *damf* „, abur” ” (< germ. *Dampf*), *farbă* „vopsea” ” (< germ. *Farbe*), *piglais* „fier de călcat” ” (< germ. *Bügeleisen*), *sfetăr* „jachetă” (< germ. *Sweater*), *șlaiier* „voal de mireasă”

(< germ. *Schleier*), *șpais* „cămară” (< germ. *Speise*), *șnaidăr* „croitor” (< germ. *Schneider*), *țug* „tren” (< germ. *Zug*).

În ultimele decenii, în graiurile românești de la sud-vest de Timișoara au pătruns numeroase cuvinte din limba literară. Acțiunea limbii literare asupra „variantelor teritoriale” este o tendință generală și actuală, generată de o mulțime de realități social-istorice ale epocii contemporane. Astfel, au pătruns în grai o seamă de neologisme: *angajament*, *aproximativ*, *aragaz*, *aspirator*, *beneficiu*, *chirurgie*, *detașament*, *evacuare*, *etate*, *fotbal*, *interne*, *microbi*, *minister*, *procente*, *proces-verbal*, *profita*, *repartiție*, *responsabil*, *telefon*, *televizor*, *sesiune*, *viziona*. La același vorbitor pot apărea însă perechi sinonimice alcătuite din termenul regional și cel din limba normată: *cocie* / *căruță*, *cucuruz* / *porumb*, *curechi* / *varză*, *turtă* / *prăjitură*.

Graiurile de la sud-vest de Timișoara prezintă numeroase elemente comune cu graiurile nord-vest-bănățene: *cocostîrc* „barză”, *cîrșeag* „ulcior”, *măσαι* „față de masă”, *mereu* „încet”, *șăgîrț* „ucenic”, *tișlăr* „tâmplar”, *uică* „unchi”, dar și cu graiurile din Oltenia: *cloță* „cloșcă”, *cotăriță* „coș din nuiete”, *lăcezi* „leațuri” și din Transilvania: *cadă* „putină”, *șiopor* „turmă”, *păcurar* „cioban”, *socăciță* „bucătăreasă”, *tolcer* „pâlnie”.

În privința formării cuvintelor, cel mai folosit procedeu în graiurile românești de la sud-vest de Timișoara este derivarea, mai productivă fiind cea cu sufixe.

După cum s-a putut constata din cele spuse mai sus, lexicul graiurilor românești de la sud-vest de Timișoara este bine individualizat. El păstrează elemente conservatoare, dar, în același timp, are și un caracter inovator, fiind supus mereu schimbării.

În ceea ce privește denominația din sud-vestul Timișoarei, s-au distins două sisteme care, deși sunt independente, se influențează reciproc: sistemul oficial și cel popular.

Sistemul oficial presupune o construcție alcătuită din numele de familie și numele de botez. Numele de familie, purtat de toți membrii aceleiași familii, este un element fix și ereditar. Unele nume apar consecvent în localitățile anchetate, dar există și nume care apar în prima parte a perioadei de referință, mai târziu dispărând din fondul activ: *Minda, Savu, Stănilă, Cotoi, Pescuț, Vernicu, Liparcă*, precum și nume ce apar mai târziu și sunt folosite până astăzi: *Grad, Adam, Strutin, Călin, Bogdan, Martin, Anca, Sanda*.

O categorie de nume de familie este cea formată cu ajutorul sufixului patronimic *-escu* adăugat la un nume de botez: *Nicolescu, Vasilescu, Petrulescu, Teodorescu*; la porecla sau supranumele capului familiei: *Morărescu, Păunescu, Ursulescu*. Tot cu ajutorul sufixelor *-ean, -eanțu* se formează nume de familie ce provin de la numele satului sau locului de origine a persoanei: *Ardelean, Bocșan, Giulvezan, Mărgineanțu, Moldovan, Mureșan*. Unele nume de familie reprezintă nume de popoare: *Neamțu, Rusu, Sârbu*.

Denominația populară prezintă două formule: una alcătuită din numele de botez al individului urmat de numirea neamului, familiei sau numai a tatălui sau a soțului: *Titi a lu Mălaimare, Vasile a lu Nechifor, Petrică a lu Tomoioagă, Eva a lu Simion*; alta formată din numele de botez al celui numit, urmat de o apozitie ce reprezintă supranumele sau porecla, fie a familiei, fie a sa: *Ioan Fârcea, Mioara Bolobiță, Gheorghe Păun, Mihai Copil, Tina Capra*.

Numele de botez sau prenumele reprezintă temelia onomasticii. Se pot clasifica în două mari grupe: creștine sau hagiografice și laice. Cele mai frecvente nume sunt cele creștine. Acestea, la rândul lor, pot fi subîmpărțite în alte categorii: străvechi populare: *Florea, Florica, Paul*; cărturărești sau calendaristice: *Avram, Ilie, Moise, Adam, Cristian, Gheorghe*; create de popor: *Florea, Nică, Iovan, Ianoș*.

Cele mai frecvente nume de botez înregistrate au fost: *Ion, Gheorghe, Vasile, Nicolae, Ana, Maria*. Se poate constata însă o tendință de înnoire, de modernizare a numelor de botez, tendință ce ar avea ca sursă originea latină, proveniența cultă occidentală, romanică și germanică, precum și proveniența cultă românească, având ca izvor de inspirație istoria și literatura națională, derivate sau hipocoristice ale numelor românești vechi sau moderne, prenume aduse ca inovații dintr-un ținut în altul, substantive comune românești. Astfel, onomastica graiurilor cercetate s-a îmbogățit cu prenume precum: *Horia, Mircea, Răzvan, Călin, Cătălin, Lia, Monica, Rodica, Anda, Leni, Dinu, Codruța, Crina, Dorian, Violeta, Camelia*. La acestea se adaugă prenumele moderne preluate din materialul mass-media și din cel audio-vizual: *Andrada, Casiana, Mirela, Petronela, Robert, Raul, Zamilia*.

În privința poreclelor și supranumelor – elemente considerate ca aparținând sistemului popular de denotație – terminologia nu este unitară, folosindu-se când ambii termeni, când numai unul dintre cei doi. Unii cercetători reduc sfera poreclei, considerând-o de la un moment dat supranume (I.-A. Candrea, Șt. Pașca, Aurelia Stan, Doina Grecu, I. Roșianu, Al. Cristureanu etc.), alții o înlătură complet, înlocuind-o cu supranume – subiective sau obiective, ironice sau neutre – (V. Țâra, M. Homorodean, N. Mocanu), iar alții dau întâietate termenului de poreclă, care poate fi afectivă sau nu, se poate referi la o calitate sau un defect, își poate schimba cu timpul valoarea semantică (Al. Graur, O. Vințeler, Emese Kis, Maria Groza, Margareta Purcar-Gușeală etc.).

Supranumele aparținând sistemului antroponimic din localitățile anchetate pot fi grupate în mai multe categorii, în funcție de caracterul lor (afectiv – ironic sau neafectiv – neutru) și de originea lor semantică. Unele supranume au explicații nesigure sau neverosimile, iar altele chiar nu pot fi

explicate. Supranumele ironice iau naștere datorită nevoii pe care o simt membrii fiecărui grup social de a-i satiriza pe cei care au defecte morale sau fizice criticabile, iar cele neironice, având o funcție strict denominativă, sunt generate de cauze care nu vizează satirizarea indivizilor.

Supranumele au un important rol antroponimic deoarece, prin varietatea lor și mai ales prin calitatea lor de a fi expresive, sugestive, servesc, pe lângă nume, ca un mijloc în plus de deosebire și de identificare a indivizilor.

Persoanele străine intrate în localitățile anchetate în ultimii ani, precum și persoanele ce aparțin minorităților conlocuitoare nu au supranume. Astfel, în localitatea Denta unde se găsesc, în număr mare, sârbi și bulgari, există un număr redus de supranume. Supranumele sunt importante pentru completarea fizionomiei regionale a graiului din regiunea anchetată.

Tezaurul antroponomastic se îmbogățește cu ajutorul derivării cu sufixe, dintre care cele mai productive sunt: *-a*, *-ache*, *-an*, *-anu*, *-ar*, *-aș*, *-ean(u)*, *-el*, *-escu*, *-ic*, *-ov*, *-ovici*, *-uț*.

Toponimia poate fi socotită drept “istoria nescrisă a unui popor, o adevărată arhivă, unde se păstrează amintirea atâtor evenimente, întâmplări și fapte mai mult sau mai puțin vechi” (I. Iordan, *Toponimia românească*, p. 2).

Din parcurgerea materialului toponimic, reiese că majoritatea toponimelor din zona anchetată au fost create de români de la elemente lexicale românești sau slave, de la antroponime românești, slave sau germane, precum și prin derivare toponimică. Toponimele sunt în strânsă legătură cu formele de relief, deoarece „primele forme sau fenomene geografice care primesc nume sunt, fie cele care prezintă o valoare economică în viața omului, fie cele care, prin dimensiunile, conformația sau poziția lor în ambianța geografică în care se află, sunt de natură să impresioneze de la început, și cel

mai mult, o populație care vine din altă parte și se așază în această regiune” (I. Iordan, *Toponimia românească*, p. 15). Numele de locuri din zona cercetată au la bază apelative care descriu relieful regiunii: *Dealul Măre*, *Dâlmă*; care fac referiri la vegetația sau fauna existentă: *Pădure*, *Dudărie*, *La Orezărie*, *Bostăniște*, *Drúmu Vácilor*, *La Fântâna Porcească*; la diversele căi de comunicații: *Drúmu Ghiédului*, *Socácu Forgónilor*; la construcții și amenajări sau la unele aspecte social-economice: *Moára Terézia*, *La Transformátor*, *Cócínile*, *Particulári*.

Toponimele de origine antroponomastică sunt mai frecvente decât cele provenite de la entopice: *Bécár*, *Cicálă*, *Isác*, *Mínda*, *Măieroáne*, *Jurcón*, (*Fântâna lu*) *Achím*, (*Cótu*) *Mărcónilor*, (*Fântâna la*) *Mítru Sárbu*, (*La*) *Válter*, (*La*) *Găránciu*.

Cunoașterea structurii numelor de locuri ne ajută să aflăm vechimea acestor toponime, precum și să le putem interpreta din punct de vedere etimologic și sintactic. Numele topice înregistrate în zona cercetată pot fi împărțite în două mari categorii: toponime românești de origine românească și toponime românești de origine străină. O parte din numele de locuri înregistrate sunt de origine slavă: *Lanca -Bírda* < top. scr. *Lanka-Brdo* (< scr. *brdo* „deal” + *lànak*, gen. *lanka*, diminutivul lui *lân* „în”), *Lap* < top. srb. *Lap* < *lâp* „pământ moale; teren mlăștinos; noroi”, *Belulóza* < top. scr. *Bjeloloza* “viță de vie cu struguri albi” (RJA); germană: *Erzatzgarten* < top. germ. *Ersatzgarten* „grădină suplimentară”, *Boámfel* < germ. *Baumfeld* “câmpul copacului”, *Uberlándul lui Iósim* < germ. dial. *Uberland* „teren, proprietate care nu poate fi vândută sau împărțită”; sau de origine maghiară: *Sígiéd* < magh. *sziget* „insulă”.

Având în vedere structura numelor topice, acestea ar putea fi clasificate în toponime simple și toponime compuse.

Toponimele simple, la rândul lor, pot fi primare: *Bazín, Cetáte, Dóctoru, Izláz, Livézi, Pádúre, Pod, Slătini* și derivate sau secundare: *Borceánă, Cremeníște, Dudărie, Dibingióh, Slătinióare*.

Numele topice compuse sunt cele alcătuite din două sau mai multe componente. Ele se caracterizează prin unitate de sens și funcție denominativă unică. Determinantul are funcție de diferențiere. Acesta poate fi un apelativ, un toponim sau un antroponim. Toponimele compuse pot fi clasificate pe baza a trei criterii: semantic, morfologic și sintactic. Ținând cont de criteriului morfologic, ca principal criteriu de clasificare a toponimelor, toponimele compuse din localitățile cercetate prezintă structuri de tipul: **Substantiv + substantiv**: *Canálul Ir, Rátu Cârciului, Cótu Mărcónilor, Deálu Gádului, Pústa Boilor, Fântána la Búmbu*; **Substantiv + adjectiv**: *Deálu Máre, Drúmu Máre, Grépcia Máre, Grépcia Mică*; **Prepoziție + substantiv**: *La Álbú, La Grădină, La Șcólí, La Crúci, La Șúșman, Pră Socácu lu Pádúche*; **Prepoziție + substantiv + adjectiv**: *La Fântána Róșie, La Pópa Nemțesc*.

Ținând seama de aspectele expuse *supra*, graiurile românești de la sud-vest de Timișoara constituie o *varietate* subordonată ierarhic subdialectului bănățean.

Bibliografie selectivă și abrevieri bibliografice

- Beltechi, E., *Almăj* = Eugen Beltechi, *Graiurile din Almăj: fonetica*, Timișoara, 1985.
- Botoșineanu, L., *Graiul de pe valea superioară a Someșului Mare*, Iași, Editura Alfa, 2007.
- Constantinescu, DOR = N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic român*, București, EA, 1963.
- Densusianu, Hațeg = Ov. Densusianu, *Graiul din Țara Hațegului*, București, Institutul de Filologie și folclor, 1915.

- DSB = *Dicționarul subdialectului bănățean*, redactor coordonator Vasile Șerban, vol. I-II redactor Sergiu Drincu, vol. III-IV redactor Maria Purdela Sitaru, Timișoara, TUT, 1985-1988.
- Faiciuc, *Consonantismul* = I. Faiciuc, *Graiurile din nord-vestul Banatului (Consonantismul)*, Teză de doctorat, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, 2001.
- Frățilă, *Contribuții lingvistice* = Vasile Frățilă, *Contribuții lingvistice*, Timișoara, Editura de Vest, 1993.
- Frățilă, *Târnave II* = Vasile Frățilă, *Graiul de pe Târnave*, Blaj, Editura Astra, 2005.
- Găm., *Elemente* = Dorin Gămulescu, *Elementele de origine sîrbocroată ale vocabularului dacoromân*, București, Editura Academiei RSR, 1974.
- Iordan, *Toponimia* = I. Iordan, *Toponimia românească*, București, EA, 1963.
- Mării I, II = Mării, I., *Studiind elementul sîrbesc în lexicul graiului din Toager. Note (I)*, în CL, X, 1965, nr. 2, p. 363-370; (II) în CL, XI, 1966, nr. 2, p. 337-344.
- NALR-Banat = *Noul atlas lingvistic român pe regiuni. Banat, I*, sub conducerea lui Petru Neiescu, de Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu, București, EA, 1980. *II*, 1997. *III*, 1998. *IV*, 2005.
- Pașca, *ȚO* = Ștefan Pașca, *Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului*, București, Academia Română, „Studii și cercetări”, XXVI, 1936.
- Petrovici, *SDT* = Emil Petrovici, *Studii de dialectologie și toponimie*, București, EA, 1970 (volum îngrijit de I. Pătruț, B. Kelemen și I. Mării).
- Rusu, *Olt. N-V* = Valeriu Rusu, *Graiul din nord-vestul Olteniei. Fonetica. Considerații fonologice*, București, EA, 1971.
- TDR = *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1984 (coordonator Valeriu Rusu).
- Teaha, *Crișul Negru* = Teofil Teaha, *Graiul din valea Crișului Negru*, București, EA, 1961.
- Țăra, *Șieu* = V. D. Țăra, *Graiul de pe valea superioară a Șieului (Transilvania)*, rezumatul tezei de doctorat, Timișoara, 1975.
- Urițescu, *Sincronie și diacronie* = Dorin Urițescu, *Sincronie și diacronie. Fonetismul unor graiuri din nordul Banatului*, ediția a doua, revăzută și adăugită, Cluj-Napoca, Clusium, 2007.
- Weigand, *Banat/Jb* = G. Weigand, *Der Banater Dialekt*, Jahresber, III, 1896, p. 198-332 și separat, Leipzig, 1896.